

BEVEZETÉS

Az elárvult fejedelmi székbe, Bethlen Gábor örökébe az erdélyi rendek özvegyét, Brandenburgi Katalint (1628–1630) ültették. Katalin azonban érdemtelennek bizonyult néhai férje örökére s a rendek a katolicizmus felé való hajlása miatt le is mondatták. Előbb a néhai fejedelem öccse, Bethlen István körül csoportosultak, utóbb azonban mégis I. Rákóczi Györgyöt (1630–1648), a fejedelemséget viselt Zsigmond fiát, választák meg fejedelmekül.

A megválasztott Rákóczi György az ekkori Erdélynek leg-hatalmasabb földesura volt, de magánvagyonának és hatalmának súlya az északmagyarországi területekre esett. Tehetsége ugyan kisebb volt, mint Bethlené, de nem volt méltatlan az erdélyi fejedelem tisztére. Tiszta életű, megfontolt, talán túl óvatos ember is volt s hitbuzgósága már-már surolta a türelmetlenség határát. Uralkodása gondokkal kezdődött. A Bécsben regnáló magyar király, II. Ferdinánd és nádora, Esterházy nem akarták elismerni fejedelemségét. Már-már háborúra került a sor emiatt a két magyar haza között, amikor mégis sikerült Rákóczinak Erdély fejedelmi székében külpolitikai vonalon is megerősödni s 1633 szeptember 28-án Eperjesen békét kötött Ferdinánddal. Ettől kezdve egy évtizeden át békésen uralkodott, csupán 1636-ban volt kisjelentőségű fegyveres összeütközése Bethlen Istvánnal az egykori vetélkedés utolsó hulláma gyanánt.

A felsővadászi Rákóczi-család nem Erdélyben emelkedett fel. Rákóczi Zsigmond 1517-ben szerezte meg Felsővadászt. A középkoron át a rákóczi előnevet használt közép-nemesi családnak Zsigmondtól származó ága ettől kezdve él az abaúj-megyei Felsővadász birtoklása alapján ezzel az előnévvel is. Fiai közül György szatmári, János likavai kapitány volt. János fiai : Zsigmond és Ferenc 1588-ban bárói címet nyertek. Ferenc

az 1580-as években zempléni alispán, Zsigmond szendrői és egr-i főkapitány, borsodi és hevesi főispán, majd Bocskai halála után Erdély fejedelme volt. Az ugyancsak erdélyi fejedelemmé választott fiának, Györgynek első unokatestvére, János, szepesi kamarai tanácsos volt. Bizonyosága ez annak, hogy a Rákóczi-család bár beszármazott Erdélybe is, alapjában véve még mindig északmagyarországi familia maradt. I. Rákóczi György azonban fejedelmi dinasztiát alapított Erdélyben. Őt fia, II. Rákóczi György követte a fejedelmi tisztben (1648–1660). Ennek fia, I. Rákóczi Ferenc választott fejedelem, ugyan ismét csak északmagyarországi és erdélyi nagybirtokos s politikai súlyát nem Erdélyben, hanem Magyarországon használta fel, amikor bekapcsolódott a Wesselényi féle-szövetkezésbe, de ennek az erdélyi trónról leszorult Rákóczi Ferencnek a fia, II. Rákóczi Ferenc már ismét Erdély fejedelme volt (1705–1711). Igaz, hogy ugyanakkor a magyarországi rendek vezérlő fejedelme is. Így kapcsolta egybe az utolsó fejedelmi Rákóczi élete munkásságában családi hagyományai mindkét irányát: azt is, amely Magyarországhoz és azt is, amely Erdélyhez kötötte.

Két ellentéteesebb egyéniség ritkán követte egymást fejedelmi székben, mint az apa és fiú, I. és II. Rákóczi György. Az apa óvatos, gyűjtő, nehezen vállalkozó, mitsem kockáztató, a fiú fellobbanó kedély, inkább költ, mint gyűjt, fantasztikus vállalkozó hajlam hatja át és ez a széles skálájú ellentét végeredményében mégis azon a cselekményvonalon válik katasztrófálissá, amelyet a fiú úgyszólván egyetlenként vitt tovább apja politikai hagyatékából.

Az apa nem töltötte fiatalságát Erdélyben. Magyarországon élt. Annak politikai, vallási, gazdasági viszonyait ismerte inkább. II. Ferdinánd alattvalója volt és nem Bethlen Gáboré. S mikor a belső bajokba keveredett Erdélyből kiizentek érte – talán azért, mert nem lévén erdélyi, érdektelennek ítélték – hogy fogadja el a fejedelmi méltóságot, anélkül vette ezt a tisztelet és a velejáró hatalmas gondot a nyakába, hogy koronás urától, a bécsi királytól, Ferdinándtól engedélyt kért volna erre. A vagyonszerzésben és politikában egyként vetélytársa, Esterházy nádor, ezen az alapon támadhatott az Erdélybe ment Rákóczi magyarországi birtokaira. Rákóczi György Erdélybe távoztával tehát tüzet gyújtott maga mögött és ugyanakkor tűzfészekbe is lépett. Erdélyben számos kielégítetlen vetélytárs; Brandenburgi Katalin, Bethlen István, ifj. Székely Mózes,

Zólyomi Dávid és Prépostvári újra és újra próbára teszik a kívülről jött idegent, hogy vajjon le tudja-e csendesíteni a nyugtalan Erdélyt s meg tudja-e szilárdítani magát a trónon. Mint előrebocsátottuk, közel hét esztendő telt el azalatt, amíg Rákóczi Györgynek sikerült a Magyarországból és Erdélyből ellene támadó erőket egyaránt megfékezni s hozzáfoghatott a marandó építőmunkához. A példakép ott volt a szeme előtt. Fejedelmi elődje – nem számítva Katalin asszony ingatag regnálását – félreérthetetlen mintát állított uralkodása vonalvezetésében utódai számára mind a belső, erőteljes gazdaságpolitika, mind az eredményes, reális külpolitika terén. Rákóczi György tudatosan igyekezett Bethlen Gábor nyomdokain haladni.

A Habsburg-kézen levő Magyarországnak Esterházy mellett kimagasló másik nagy államférfia, Pázmány Péter, már inkább jóindulattal, mint ellenszenvvel viseltetett Rákóczival és törekvéseivel szemben. Inkább a kedvében járt neki, semmint elősegítse, hogy Rákóczi a pogány törökkel együtt Magyarországra kényszerüljön törni. S talán nem is Magyarországot féltette Pázmány, hanem inkább Erdélyt. Mint mondta: «a keresztyénségnek igen szép bástyáját». Mert tudta, hogy ha egyszer a török étvágya megjönne, Magyarországnak nincs ereje azt ellene megvédeni.

I. Rákóczi György számára a Bethlen járta két út, a gazdasági és a külpolitikai közül, inkább az első volt otthonosabb. Inkább a gazdasági vonatkozásokhoz volt érzéke. Igaz, hogy a józan ész is azt követelte, hogy előbb Erdélynek és saját családjának vagyoni, gazdasági állapotát tegye a lehető legszilárdabbá és csak majd azután, ezekre támaszkodhatva kezdjen hozzá az időszerű európai nagypolitikába való észszerű bekapcsolódáshoz. Tervszerű, okosan számító és szívós ember volt. Felismerte Bethlen merkantil szellemű gazdaságpolitikájának nagy építő erejét s olyan aprólékos gondnal foglalkozott Erdély ezerféle, apró-cseprő gazdasági ügyével-bajával, mintha az ország a maga uradalma lett volna: egy olyan nagy uradalom, amelyben a gazda személyesen ügyel arra, hogy egyetlen búzaszem se menjen veszendőbe s egyetlen béres se süttesse a hasát a nappal akkor, amikor minden dolgos kéznek kint kell szorgoskodni a földeken.

A fejedelemnek a gondviselés csodálatosan derék élettársat adott Lórányfi Zsuzsánna személyében. A fejedelemasszony megosztott minden gondot elfoglalt férje-urával. Kiterjedt figyelme a gazdaságokra, a vallási kérdésekre, az iskolaügyre

éppúgy, mint férjének. Igazi fejedelemszony volt, teljes értékű munkatársa Rákóczi Györgynek, aki nélküle talán nem is tudott volna olyan aprólékosan gondos gazdája lenni vagyonának és Erdély javainak.

Vannak késői szemlélők, akik megróják Rákóczit és azt állítják róla, hogy a gazdasági élethez való érzéke lassan fös-vénységgé aljasodott s ez megakadályozta abban, hogy a nemzeti eszméért áldozatot hozva folytassa Bethlen nagyvonalú külpolitikáját. Akik így látják, azok félreértik I. Rákóczi Györgyöt. Ő idegen volt Erdélyben s annak trónján nem is övezte alattvalóinak osztatlan rokonszenve. De a mult beszédes példáin okulva nagyon jól tudta, hogy Erdély mindenkor fejedelme elsősorban saját családi vagyonára, magánhatalmára támaszkodva tudja megtartani Erdélyt és tudja hasznossá tenni Erdély javára Erdélynek könnyen az ellenkező irányokba kalandozó erejét. Tudta a multból, hogy a gazdasági alap hatalom. A hatalmas fejedelem mellett pedig mindég másodrangúvá értéktelenedik az országgyűlés s Erdély egész rendi konstitúciója. Viszont azt is tudta, hogy minél szuverénebb az erdélyi fejedelem, minél kevésbbé köti kezét a három nemzet és négy vallás egymással érdekkellentétben álló képviselőinek kicsinyeskedő belpolitikája, acsarkodó villongása, annál boldogabb és eredményesebb Erdély. Ezért volt szüksége a különben is erősen gazdasági irányú beállítottságára. Ezáltal tudott olyan erőforrásokra szert tenni, amelyeknek segítségével, miként előtte Bethlen is tette, felül tudott emelkedni az erdélyi rendeken és alig egy évtizednyi szívós munka után el is törpült mellette a rendeknek a fejedelemmel való egyenjogusági állása. Föléjük nőtt, rájuk tudta kényszeríteni az akaratát s ezzel biztosította az állam erejének legnagyobb forrását, az egységet!

Magyarországi és erdélyi hatalmas uradalmi lassanként megfelelő, mindentől független magánhatalmat biztosítottak neki, valamint családjának. És ekkor továbbmehetett céltudatos terveinek keresztülvitelében. A most már megfelelő anyagi háttérrel rendelkező családjából dinasztiaát akart csinálni. Családjából dinasztiaát s ezzel Erdélyben stabilitást akart teremteni.

A különböző családokból választott fejedelmek uralkodása első éveit rendszerint az uralom elismertetése foglalja el. A dinasztiaában simán örökletessé tett trón ezzel szemben biztosítja az ország belső békéjének és nyugalmanak zavartalanságát s így az erőt nyújtó gazdasági termelés folyamatosságát is. I. Rákóczi György, miután gazdaságilag felerősítette Erdélyt s meg-

növelte a maga és családja vagyonát, biztosította fia számára Erdély trónját. 1642 februárjában az erdélyi rendekkel utódjául választotta idősebb fiát, Györgyöt.

Rövid 11 esztendő alatt elérte tehát, hogy Erdélyt anyagiilag megerősítette, hogy önmaga hatalmát az anyagi alátámasztás útján kétségbevonhatatlanná tette, hogy fiát még életében utódjává választván családját dinasztiává építette ki és ezzel előre mentesítette Erdélyt a trónváltások szokott zavarai-val járó belső leromlástól.

A zsugorinak vélt Rákóczi igen bölcs politikus volt, aki nagyon is tisztán látta nemcsak a maga és Erdély erejét, de az ezeken kívül álló erőtevezőket is. Bethlen Gábortól készen kapta Erdély külpolitikai összeköttetéseit, ő azonban óvatos volt. A harmincéves háború nagy európai birkózása egész uralkodása alatt folyt, de ő egyelőre vonakodott abba beavatkozni. Inkább ő biztatta mind a törököt, mind a franciát a Habsburgok ellen, mintsem ő engedjen a külső biztatásoknak és ezzel bármit is kockáztasson. Jól tudta, hogy Esterházy nádor, ha a császári haderők nem lettek volna nyugaton lekötve és a rendi széttagoltság nem bénította volna meg a magyarországi erőket, mindent megtett volna ellene. Ilyen körülmények közt Rákóczi csakis a belső megerősödés után nyulhatott a Bethlenféle külpolitikai fonál után, hogy azt ismét kézbe vegye. Amikor már mind Erdélynek, mind öneki teli volt a kincstára, amikor fia utódlása már biztosítva volt, amikor fiának és Báthori Zsófiának összeházasításával egybekapcsolta Erdély és Magyarország két leghatalmasabb magánvagyonát, akkor és csak ekkor látta elérkezettnek az időt ez a megfontolt, óvatos ember, hogy Erdélyt ismét bekapcsolva a nagy európai politikába, maga is fegyvert fogjon a Habsburgok ellen s ezzel bebizonyítsa hűségét Erdély nemzeti politikájához.

Erdély annak idején a két szembenálló király közül a nemzeti királynak és vele a nemzeti irányú politikának adott menedékhelyet. Annak a politikának, amely I. Albert halála óta következetesen szemben állt, hol birtokon belül, hol birtokon kívül a Habsburgok magyar királyságával. Erdély, amikor önálló országgá szerveztetett, majd önálló állami létre jutott, megszületését és fennmaradását annak köszönhetette, hogy szembeszállt a Habsburgok keleti terjeszkedésével. Állami létének évtizedei pedig azt bizonyították be, hogy addig erős, addig van belső nyugalma és biztonsága, amíg a török barátságra támaszkodva szemben áll a Habsburg-családdal, de azonnal

súlyos megpróbáltatások viharaiába kerül, amint a Habsburgokkal való együttműködés útjára téved.

Az erdélyiek önfenntartó ösztöne sem diktálhatott tehát Rákóczinak mást, mint kitartani amellett a politikai gondolat mellett, amely az önálló Erdélyt kiformálta; a nemzeti függetlenség eszméje mellett. Haladni tehát a Báthori István, Bocskai István, Bethlen Gábor-féle vonalon. Hiszen Báthori István egy Habsburg-jelölttel szemben lett lengyel királlyá s így világtörténeti szolgálatot tett azzal, hogy megakadályozta a lengyelek bevonását a Habsburg-érdekkörbe. Bocskai István azzal mentette ki Erdélyt az elbukás torkából, hogy fegyveresen szállt szembe Béccsel. Bethlen Gábor pedig cselekvő tagja volt nem is egy ízben a Habsburg-ellenes európai koalíciónak.

Valahányszor Erdély önmaga fenntartása érdekében szembe szállt Béccsel, mindenkor védte a Bécs kezére jutott Magyarország közjogi és lelki szabadságát is s így a maga szabadságán túl az egyetemes magyarság nemzeti jogaiért küzdött. Egyenes és töretlen vonal ez, amely mindég irányt szab akkor, amidőn Erdély fenn van és csak akkor sikkad el, ha Erdély elalél. Ez a nemzeti politika, amely egyszerre volt erdélyi és magyar, kötelezte I. Rákóczi Györgyöt is. Ő eleget is tett ennek az elkötelezettségnek, a nagy eredményekkel megszentelt hagyatékna, de egy perccel sem előbb, mint azt anyagi felkészültsége megengedte volna. Óvatos volt és mit sem kockáztatott, sem a magáéból, sem Erdélyéből. Hosszadalmas tárgyalások után jött létre 1643 áprilisában a svéd-erdélyi-francia szövetség, Rákóczi és felesége, Lórántffi Zsuzsánna is, buzgó reformátusok lévén, aggodalommal nézték Habsburgi Ferdinánd császár- király nem lankadó visszakatolizáló törekvéseit. A fegyveres fellépés egyedüli akadályja most már csak az volt, hogy a török, minthogy ép egy évvel előbb kötött békét a császárral, ellenezte Rákóczi támadását. De a francia és a svéd diplomáciának sikerült ezt az akadályt is eltávolítani s 1643 decemberében a porta is hozzájárult Rákóczi György támadásához.

Ekkor már évek óta a nagy visszakatolizáló Ferdinánd hasonnevű fia, III. Ferdinánd (1637–1657) uralkodott Magyarországon és a Habsburg-tartományokban. Vallási ügyekben ugyan valamivel türelmesebb volt atyjánál, de ez nem jelentett azért nála politikai irányváltozást. Habozás nélkül folytatta az immár két évtizedes háborút, amely ekkor már teljesen a svéd-francia szövetség világi hegemoniáért folyó küzdelme volt a Habsburg-hatalommal. Ennek a küzdelemnek a lelke Richelieu,

Franciaország mindenható minisztere volt. Utóda, Mazarin, folytatta ezt a politikát és neki sikerült rábírnia I. Rákóczi Györgyöt a beavatkozásra. Az 1644-ben megindult hadjáratl Erdély tehát a régi Bethlen politika értelmében egy európai koalíció tagjaként támadt a német Középeurópát reprezentáló Habsburg-uralom ellen. A hadjárat Rákóczi sikerével kezdődött s az év végén Nagyszombatban megindult béketárgyalások csak azért nem vezettek eredményre, mert Rákóczi a nagy svéd sikerek miatt túlhajtott követelésekkel lépett fel. Ferdinánd ugyan megkínálta őt a Bethlen által már birt hét északmagyarországi megyével, de Rákóczi 1645-ben újabb támadást kezdett. Ez a hadjárat azonban a porta közbelépése miatt nem járt már komoly hadművelettel. A porta ugyanis egyetlen pillanatra sem bízott Rákócziban. Különben is nagy volt ekkor a portán a Habsburg-befolyás. S minthogy emellett Törökország ekkortájt súlyos belső megrázkódtatások sorozatán ment át, nem akart Erdély miatt Béccsel külpolitikai és háborús bonyodalmakba keveredni. Rákóczi hadműveletei így 1645 december 15-én a Linzben megkötött békével véget értek.

Ezzel a békével, amelyet még Esterházy közvetített, Rákóczi látva, hogy jobb eredményeket úgy sem érhet el, cserben hagyta svéd és francia szövetségeseit. A béke szerint Rákóczi megkapta Tokajt, Tarcalt, Regécet és a Bethlen által birt hét megyét, mégpedig oly feltétellel, hogy Szatmár és Szabolcs megyéket fiai is holtukig bírhatják. Emellett biztosította örökösödési jogát Bethlen István után Ecsedre, Nagy- és Felsőbányára.

A linci béke tehát gazdaságilag megismételte Bethlen békekötésének eredményét, politikailag azonban túlhaladt annak eredményein. A linci béke ugyanis már félre nem érthetően körülírta, hogy a parasztot, legyen az mezővárosi, végbeli, falusi, nem szabad vallásában háborítani s papjai a falvak templomaiból és paróchiáikból nem távolíthatók el. Kimondta a szöveg azt is, hogy a vallás szabad gyakorlásához a templom, temetés és harangozás is hozzátartozik. Ezzel a magyarországi vallásszabadság ügye túlhaladt a «*cuius regio eius religio*» elvén. Az 1646–47. évi magyarországi országgyűlés vissza is adott kilencvenet az elvesztett több száz protestáns templomból. Így a linci béke a XVII. századi magyar protestáns önvédelmi harc legmagasabb pontjává lett. Bocskai ily irányú kezdeményezését Rákóczi György fegyveres közbelépése betetőzte. Ez az eredmény azonban protestáns szempontból bizonyos

fokig mégis már elkésett volt, mert Pázmány az előző évtizedekben seregestől térítette vissza a római egyházba a protestáns főurakat, akik még magukkal vitték jobbagyaikat is az ismét elfogadott egyház kötelékébe. A linci béke azzal, hogy rést ütött a magyarországi földesurak földesúri hatáskörén, szembehelyezkedett a lassankint katolikus többségűvé lett magyarországi nemesi rendek földesúri érdekeivel.

Rákóczi megismételte Bethlen gazdasági sikereit s a vallásvédelmi eredményeket túl is szárnyalta. Ezzel ki is lépett a harmincéves háborúból, amely három évvel utóbb a westfáliai békével végetért. Bár a cserben hagyott svédek és franciák a münsteri és osnabrücker béketárgyalásokra Rákóczit is meghívták és a westfáliai béke utolsóelőtti pontja meg is emlékszik Erdélyről, mint a «francia korona szövetségeséről», a béke a török által ebből a szövetségből kiugratott Erdély önállóságát már nem biztosította, pedig azt Svájjal és Németalfölddel megtette.

Mikor több mint félévszázaddal később I. Rákóczi György dédunokája, II. Rákóczi Ferenc kibontotta a magyar szabadságharc zászlóját, úgy érezte, hogy a dédapja által szerzett linci béke veszendőbe ment vívmányai visszaszerzésére kötelessége harcba kelnie. Így csatlakozik 1703-ban a dédunoka a dédapa külpolitikai vonalához.

Bárha Rákóczi rövid bekapcsolódása a harmincéves háborúba nagy és gazdag eredménnyel végződött is, mégis új gondot hozott a mindég óvatos és körültekintő fejedelem számára: a török befolyás lehető közömbösítésének gondját. Keresni kezdte a módot, miképpen tudná csökkenteni, majd megszüntetni jövőben a török befolyását. És ekkor indult el diplomáciai tapogatózása a lengyel trón megszerzése felé.

A magyar-lengyel kapcsolatok története az Árpádok első századaiba nyúlik vissza, Nagy Lajos lengyel királyságában csúcsonylik ki s I. Ulászló magyar királlyá történt megválasztásakor lesz a magyar nemzeti, illetőleg Habsburg-ellenes politika egyik sarkpontjává. Az első Habsburg magyar király, Albert halála után került I. Ulászló a magyar trónra. Hunyadi Mátyás után II. Ulászlót is a Habsburg-ellenes nemzeti párt választotta meg. II. Ulászló Habsburg-irányú átorientálódása után a nemzeti párt vezére, Zápolyai lengyel kapcsolatokat épített ki magának. Nővére Zsigmond lengyel királyhoz ment nőül. Utóbb ő maga is lengyel királyleányt vett nőül. A magyarság tehát a függetlenségi harcában a Habsburgokkal szemben

következésként kereste a lengyelekkel való együttműködést, amelyet legjobban a személyi kapcsolatok tudtak kifejezni.

Folytatódott ez, még pedig két oldalú érdeklődéssel, akkor is, amidőn a lengyel trónt a Habsburg jelölttel szemben az erdélyi fejedelem, Báthori István szerezte meg. Az önálló állami létrekényszerült Erdély ekkor jutott volt először nagyobb európai tekintélyhez. És Lengyelország ekkor tudta legyőzni a keletről felhatalmasodott orosz veszélyt, amidőn Báthori mint lengyel király felhasználhatta Lengyelországnak az oroszok elleni élethalálharcában az erdélyi erőket is. Az Erdélyre és Lengyelországra nézve egyaránt jótékony körülmények ilyen összejártásása óta, amely egyszersmint megállította és visszautasította az Erdély és Lengyelország határain már türelmetlen erőszakkal betörni vágyó habsburgi terjeszkedést is, mind Erdélyben, mind Lengyelországban többször felmerült egy újabb személyi kapcsolat utáni vágyakozás. Egy olyan kapcsolat vágya, amely ismét egyesítené a két ország erejét egy harmadik ellen. Akár az európai túlsúlyt jelentő bécsi dinasztia, akár a török hatalom, akár az orosz ellen. Mindég attól függőleg, hogy a vágy melyik országban volt pillanatnyilag nagyobb s hogy az illető országot pillanatnyilag melyik külhatalom túlsúlya fenyegette a megsemmisülés fekete rémével.

Amidőn ez a gondolat Erdélyben merült fel, a gondolat mögött mindég a török visszaverésének, valamint Magyarország Erdélyből kiinduló visszaszerzésének, az ország három felé szakadása előtti egysége visszaállításának vágya húzódott meg. Most is, mikor török nyomásra a francia-svéd szövetségből kilépni kényszerült Rákóczi fontolóra vette a török kérdést, a történeti hagyományok nyomán az erdélyi-lengyelországi perszonális unió megvalósításának gondolatához jutott: valamilyen módon meg kell szereznie magának, vagy családjának az erdélyi mellé a lengyel trónt is. Annál is inkább, mert hiszen egyik fiának felesége a lengyel trónon oly dicső Báthori István családjának volt a sarjadéka.

Hangsúlyoztuk, hogy I. Rákóczi György maga volt a megtestesült óvatosság. Évekig tartott, míg mint idegen megerősítette magát Erdély fejedelmi stallumában. Évekig kuporgatta Erdély és önmaga vagyonát, mígnem egy felerősödött és gazdag Erdély gazdag és hatalmas ura nem lőn. Évekbe került, amíg az idegen családból Erdély törzsköcs dinasztíája lett. Közel másfél évtizedig várt arra, hogy a belpolitikája által megteremtett külpolitikai lehetőségeket learassa. És itt is megállt

az első kockázatos akadálynál, a porta első intó szavánál. S épígy, ha állandóan munkálta is, soha nem erőszakolta a lengyel korona megszerzését. Volt ideje, hiszen tudja, hogy fia békésen veszi át örökét s hogy fiának belsőleg kiegyensúlyozott, nyugodt, gazdag erőtartalékokkal rendelkező Erdélyt hagy örökül. Olyant, hogy fia arra támaszkodva a lengyel trónt egyszer majd nagyobb kockázat vállalása nélkül is elérheti, hogy aztán a két ország erejének összekapcsolása útján leküzdje mind a bécsi, mind a sztambuli veszélyt és egybeforrassza ismét a régi szent királyok összetört és széthullott örökét. 1648-ban, egy munkás és építő élet után azzal a tudattal hunyhatta le I. Rákóczi György örök nyugovóra megfáradt szemét, hogy évekkel előbb fejedelemmé választott fiának már nem kell alapokat építenie, hanem ott folytathatja a nagy mű munkálását, ahol ő abbahagyta...

Egyetlen egy elintézetlen ügyet hagyott fiára, II. Rákóczi Györgyre: a lengyel trónszerzés ügyét. Ha pár hónappal később hal meg, akkor bizonyos ezt is felszámolta volna, mert trónigénye az ép akkor folyó lengyel királyválasztó országgyűlésen nem állt túlságosan reménykeltőn. Halála pedig teljesen szét is zilálta a Rákócziak lengyelországi pártját. 1649 január 17-én János Kázmért lengyel királlyá koronázták s ezzel a Rákócziak lengyel királyi törekvése elvesztette legfontosabb alapját, az alkalomszerűséget. Az alap elveszett. A kérdés nem volt már időszerű. De a gondolat nem aludt el az erdélyi udvarban, mert most már nem az öreg Rákóczi György, nem a tények rideg mérlegelője ült a fejedelmi székből, aki életében, kivéve az erdélyi trón elvállalását, minden kockázatot elkerült, hanem a fiatal Rákóczi. Az öreg a változott viszonyok közepette kétségkívül szakított volna, legalább is a legközelebbi időszerű alkalomig, a lengyel királyság keresésével. A fiatal György azonban nem tette ezt. II. Rákóczi György nem volt mérlegelő ember...

Előrebocsátottuk volt, hogy ritkán követte trónon két olyan ellentétes jellemű ember, apa és fiú, egymást, mint a két Rákóczi György. A fiatal nem mérlegelt. Nem érezte azt, hogy amit nehezen szerzett meg az ember, azt nehéz is megtartani. Ő nem küzdött Erdélyért, hogy annak számára idegen földjébe gyökeret tudjon eresztetni, hogy hatalmát megerősítse és fenntartsa. Neki munka, gond, kockázat és aggodalmak nélkül hullott ölébe az erdélyi fejedelemség. Őt nem tanította meg az élet a küzdésre, a lassú építésre, a szívós kitartásra, a kellő pillanatban vissza-

húzódni tudás önmérséklő tudományára s főleg arra nem, hogy az eredmények nemcsak a mi akaratunk mértékétől, hanem az ellenállni akaró tényezők erőviszonyaitól is függnnek, hogy a vásár mindig kettőn áll! A körülzárt okos ember leméri – ha lehet – a körülzáró fal erejét s a remélhető legkisebb ellenállás irányában kísérli meg a kitörést. II. Rákóczi Györgyöt fiatal éveiben elkényeztette az élet, apja munkás élete eredményeinek készen, fáradság nélkül történt, gondtalan átvétele. Az élet nem tanította meg a tények mérlegelésének fontosságára és midőn első vállalkozásait ily körülmények közt is sikerek koszorúzták, teljesen elvakult. Körültekintés nélkül, valósággal vakon vágott neki a legnagyobb ellenállás irányának is. Miként egyik historikusunk írja róla: «A lengyel korona fénye ezután is úgy csábította II. Rákóczi Györgyöt, mint atyját s elődeit s néhány év mulva, addig elért külpolitikai sikereiben bizakodva, de Lengyelország időközben megváltozott viszonyait nem ismerve, mint a délibábok hőse, érte mindent kockára tesz s miatta romlásba dönti Erdélyt s trónját veszti.»

II. Rákóczi György Erdélyben nőtt fel, már Magyarországot sem ismerte annyira, mint egykor atyja. Erdéllyel szemben nem voltak aggodalmai. A külföldet pedig nem ismerte. Érthető, hogy nem volt sem számító, sem aggodalmaskodó, mint atyja volt. Miért legyen az az ember vagyoniilag aggodalmasan kicsinyes, aki maga már munka nélkül hatalmas anyagi erőforrások ura? Erős Erdély, gazdag állam- és magánpénztár állt mögötte. Trónját senki sem vonta kétségbe. Gátlásai nem voltak, minthogy az élet kegyetlen iskoláját nem járta ki. Nem ismerte az embereket, főleg nem megbízhatatlanságukat, árulásra való készségüket, szomorú gyengéiket. A mögötte duzzadó erők valósággal röpitették valamilyen magasabb cél elérése felé. Neki már nem kellett az erőhöz és hatalomhoz alapot vetnie, ő ezzel az erővel és hatalommal még nagyobb erőhöz és még nagyobb hatalomhoz akart jutni. Lelki szemei előtt két korona megszerzésének lehetősége lebegett: a magyar és a lengyel. Egyelőre maga sem tudta, hogy melyik után nyúljon. A külpolitikai viszonyok hozták úgy magukkal, hogy nem a Habsburg-uralommal elégedetlen magyarság ébredező nacionalizmusát használta fel, hanem a zavaros lengyel ügyekbe bonyolódott bele s így nem a talán közelebbi és könnyebben elérhető magyar, hanem a kétes távolban levő lengyel korona után nyújtotta ki kezét. Nagyon befolyásolták e téren a hagyományok, hiszen a lengyel terv nemcsak apja öröksége volt, a lengyel terv

ott szerepelt Bethlen Gábor utolsó éveinek célkitűzéseiben is. Rákóczi a lengyel lidércfény után futva, lápra tévedt. Nem ismerte a lengyel, de nem a Habsburgok erőviszonyait sem. Az utóbbiban pedig épp 1648-ban állott be hatalmas változás. Épp olyan, amelyet elsőnek az erdélyi fejedelemnek kellett volna lemérnie.

A westfáliai béke ugyanis megbuktatta a német-római császárságot s nyugaton Franciaországot, északon Svédországot tette vezető hatalommá. Az európai politika eddigi középeurópai túlsúlya ekkor csúszott át Nyugateurópára, ahol aztán 1939 őszéig volt. A béke megtörte az erőszakos ellenreformációt is, illetőleg arra a területre korlátozta, ahol a Habsburgok uralma nem szenvedett csorbát. A Habsburgok ettől kezdve kénytelenek lettek minél keletebbre helyezni át hatalmuk súlypontját. A Habsburgok családi súlya Németország eljelentéktelenedésével Ausztriára szállt át. Az új elhelyezkedésű Habsburg-hatalom kialakulásának egyelőre két tényező állta még útját: egyrészt a török hódítás, amely Magyarország nagyrészét magába foglalta, másrészt a magyar alkotmány- és vallásszabadság ügyébe minduntalan beleszóló független, magyar Erdély, amely Bocskai óta ismét töretlenül törökbarát és Habsburg-ellenes volt. Ezt a két tényezőt aztán sikerült Bécsnek a század végére közömbösítenie s így a század végére már előttünk is áll a Középduna mellékére átmentett új Habsburg-nagyhatalom.

A nyugaton felszabadult Habsburg-erők a westfáliai béke után már csorbítatlanul felhasználhatókká váltak keleten s ez az oka annak, hogy Erdély egyre kevésbé tud a következő évtizedekben a Habsburg-előretörésnek ellentállni. A nyugati erőviszonyoknak ezt a megváltozását teljesen figyelmen kívül hagyó Erdély magára hagyatva, ettől kezdve lassan felemészti önmagát azzal, hogy változatlanul folytatja a még a század elején Bocskai által kezdeményezett politikát. Az erőviszonyok változását az első érdekeltnek, II. Rákóczi Györgynek, kellett volna felismernie és lemérnie. De sem ő nem volt ennyire államférfi, sem környezetében nem akadt olyan rá hatni tudó férfiú, aki a békaperspektíván felül tudott volna emelkedni. Így aztán valósággal sötétbe ugrott a fiatal Rákóczi György, amikor belevágott végzetes lengyel vállalkozásába.

A mindég zavaros lengyel-moldvai-kozák-tatár viszályokba már Bethlen Gábor is bele-beleszólt. 1616-ban 500 lovast küldött Moldvába, hogy azt az elűzött Serban Radu havasalföldi vajdával szemben, aki lengyel, kozák és vallon csapatokkal akart

oda betörni, megvédelmezze. I. Rákóczi György mind a két román vajdaság felett megőrizte befolyását. Mikor élete utolsó szakaszában arról volt szó, hogy a neki egy párt által felajánlott lengyel koronát kisebb fia, Zsigmond számára szerezzék meg, komolyan tervezték, hogy Zsigmond elveszi Lupul moldvai vajda kisebbik leányát. Lupul nagyobbik leánya ugyanis Radzivil lengyel herceg felesége volt s Radzivil állt azoknak a lengyel disszidenseknek az élén, akik egy Rákóczit akartak a lengyel trónra ültetni. Mikor aztán Rákóczi György halála véget vetett a lengyelek Rákóczi-pártjának, Zsigmond is inkább Károly Lajos chur-pfalzi herceg nővérét, pfalzi Henriettát vette feleségül.

II. Rákóczi György az 1655-ben kitört svéd-lengyel háború zavarait akarta felhasználni arra, hogy a lengyel koronát megszerezze. Először a lengyeleknek ajánlotta fel fegyvereit s amikor azok ennek ellenére sem biztosították neki a trónt, a svédekkel kezdett tárgyalásokat. Minthogy nem nézett sem jobbra, sem balra, nem vette számításba, hogy ezzel szembehelyezkedik a nyugaton felszabadult Habsburg-házzal, amely igen természetesen a svéd-lengyel viszályban inkább a lengyelek mellé állt, mintsem a veszélyesen feltört rivális, a svéd hatalom mellé. Amikor tehát Rákóczi György a svédek barátságát kereste, önkéntelenül szembehelyezkedett Béccsel. Még teljesebbé tette sötétbeugrását az, hogy a török hatalom álláspontját sem tisztázta. Pedig a török már erősen gyanakodott Rákóczira. Erre minden joga meg is volt, mert a fiatalabb Rákóczi román politikáját nem lehetett Sztambulból sem félreérteni.

II. Rákóczi György ugyanis 1653-ban Moldvát, majd 1655-ben Havasalföldet egy-egy diadalmas hadjáratban még inkább Erdély, illetőleg a maga hatalmi körébe vonta. Viszályba keveredett Lupul moldvai vajdával s mikor az megtámadta az Erdéllyel szövetséges Havasalföldet, Rákóczi szövetkezett a lengyelekkel a kozákok által támogatott Moldova ellen. Lupul török fogásba került s helyét a moldvai vajdai székben Rákóczi jelöltje, Stefan Gheorghitza foglalta el. A havasalföldi hadjáratra pedig az adott okott, hogy a vele szövetségben lévő Basarab Konstantin vajda ellen fellázadván zsoldosai, a vajda Rákóczitól kért segítséget. Rákóczi leverte a lázadást s így a vajdát még jobban lekötölte. Ezzel – úgy vélhette – biztosította a hátát a lengyel akció idejére, viszont féltékennyé tette a portát, amelynek Rákóczi erősödése nem volt ínyére.

Rákóczi – mint említettük – tárgyalást kezdett, majd meg is egyezett X. Károly svéd királlyal, aki Rákóczinak ígérte ugyan

a lengyel trónt, de kikötötte magának a Visztulától keletre és északra levő területeket. Rákóczi így tehát Lengyelország megcsonkítása árán lett volna lengyel királlyá.

Rákóczi a svédekkel való megegyezés birtokában megbízon fogott terve kiviteléhez. A lengyelországi hadjáratához nem kérte ki sem az erdélyi rendek, sem a török porta hozzájárulását. Erdélyt a maga birtokának tekintette. A török hatalmat pedig lebecsülte. 1657-ben indította el hadait Kemény János fővezérlete alatt és maga is a haddal tartott, hogy a lengyel trónt elfoglalja.

A minden józan megfontolástól mentes vállalkozás katasztrófális véget ért. Az ifjabb Rákóczi György vállalkozása előtt érthetetlenül állanak még azok is, akik szeretnének az öregebb Rákóczi György rovására nagyobb alakot formálni belőle, mint az apja volt. A lengyelek nagy szorongatásukban felajánlották neki, illetve fiának *jövőre* az egész Lengyelországot. De az ifjabb György nem a jövőnek dolgozik, mint apja tette, hanem a mának él. Inkább megelégszik a rögtöni reményért a csonka országgal is. Adj uramisten, de rögtön! Ezért szövetkezik inkább a svéd királlyal, aki esküdt ellenségként áll szemben az egész lengyel néppel és országgal. Természetes lett tehát, hogy Lengyelország a svéd szerződés után egy emberként szállt szembe vele, akiben most már csak a mohó idegent, ellensége szövetségését, a hivatlan betolakodót láthatta csupán. Szinte érthetetlen, hogy nem vette az ifjabb György számításba a Habsburg-hatalmat, amely félelmes vetélytársként gyűlölte a svédet, s nem vette figyelembe azt sem, hogy a török a lengyel-svéd viszályban inkább a lengyelek mellett áll. És alig érthető, hogy nem volt értesülése arról sem, hogy a portán már azt sem vették jónéven, hogy megerősítette a pozícióját mind a két román vajdaságban.

Rákóczi elfoglalta ugyan Lengyelország mindkét fővárosát, de serege kisebb volt annál, semhogy megszállva is tudta volna tartani a nagykiterjedésű országot. A török pedig százezer krimi tatárt küldött ellene. Kázmér lengyel király szövetségre lépett a Rákóczi növekvő hatalmától joggal tartó I. Lipót császárkirályal, mire a lengyelek Lipót támogatásával Rákóczi északmagyarországi birtokaira törtek. Közben a dánok rátámadtak a svédekre, X. Károly svéd király tehát kénytelen volt csapatait Lengyelországból kivonni.

Rákóczi gyenge lengyel ellenállásra és hatékony svéd támogatásra számított, nemkülönben számított Bécs és Sztambul

érdektelenségére is. Ezzel szemben nem kapott svéd támogatást, viszont a lengyeleken kívül meg kellett volna birkóznia a tatár-török és az osztrák-lengyel hadakkal is. Ha a török figyelmztetésére visszafordult volna Lengyelországból, esetleg nagyobb baj nélkül megúsztta volna a kalandot. De nem tette s erre megindult a tatárok százezres serege. A tatár sereg Kemény Jánost és egész seregét elfogta s rabságba hurcolta. II. Rákóczi György kénytelen volt július 22-én Czarni-Ostrovban szégyenteljes feltételű békét aláírni. Sereg nélkül, leverve és megszegyentítve tért vissza hazája földjére. Otthon országos felháborodás fogadta. A szultán pedig ráizent az erdélyiekre, mint legutóbb Báthori Gábor idejében tette volt, hogy válasszanak más fejedelmet maguknak. Lengyel földön elővigyázatlanságába bukott bele, otthon tapasztalatlansága tette erejét felülmúló próbára.

A hazatért Rákóczi 1657 szeptember 2-ikára hívta össze Szamosújvárra az országgyűlést. Míg ő maga betegen feküdt a várban, az ingerült és a töröktől megfélemlített rendek letették a fejedelmi méltóságból és helyébe Rhédei Ferencet választák meg fejedelmüknek. Számítva azonban arra, hogy a török talán mégis csak meg fog bocsátani Rákóczinak, a rendek óvatosságból nem vették ki Rhédeitől a fejedelmi esküt s a választási feltételeket is úgy szabták meg, hogy a török bocsánata esetén Rhédeinek önként vissza kellett volna lépnie.

Rákóczi azonban nem a törökkel próbált egyezkedni, hanem ahelyett a rendeket igyekezett megfélemlíteni. Újabb országgyűlést hívott össze Medgyesre s ott fegyveres nyomással kényszerítette az országgyűlést, hogy fogadja vissza. Erre Rhédei le is mondott a fejedelemségről. Az országgyűlés újabb állásfoglalása mitsem használt Rákóczinak, Erdélynek azonban annál többet ártott. Mert a török nem bocsátott meg II. Rákóczi Györgynek, hanem sereget küldött Erdélyre, melynek földje közel öt évtizeden át volt mentes az idegen seregek dúlásától. Keletről a két román vajda, nyugatról a török nagyvezir nyomult be Erdélybe. Török, valamint krimi és szilisztriai tatár hordák özönlöttek el Erdélynek két emberöltő alatt békéhez szokott földjét. Erdélyt a szedett-vedett hadak kifosztották, felégették s mivel ezek a dúló hadak leginkább a magyar megyéken haladtak át, ismét rengeteg magyar föld maradt nyomukban lakatlanul, hogy kevéssel később idegen betelepülők otthonává válják.

Ekkor száll alá a hegyekből a románság nagy része s veti meg lábát a jöltermő, addig színmagyar mezőségen, völgyekben.

Az országuk pusztulásán méltán kesergő erdélyi rendek ekkor a török hatalom nyomására Barcsai Ákost választották meg Rákóczi helyébe fejedelemnek. A török ebben megnyugodva, a román vajdákat kiharcolta a feldúlt Erdélyből s maga is kivonult. Mindössze egy bég és ennek kisebb serege maradt ellenőrnek hátra.

De Rákóczi György szívósnak bizonyult. Vagy inkább önfejtőnek. Akár a lengyel vállalkozáskor. Most sem mérte le a reális erőket. Nem tudott belenyugodni a tényekbe, amelyek elsöpörték. Kétségbeesett lépésekhez folyamodott. Szövetkezett a román vajdákkal Barcsai ellen és megkísérelte kiűzni Erdélyből a helyébe ültetett új fejedelmet. Most Marosvásárhelyen tartott országgyűlést s azon újólaj elismertette Erdély rendjeivel a maga fejedelemségét. Rákóczi tájékoztatlanságában és balgaságában ekkor már I. Lipótól várt segítséget. Mintha nem az lett volna Lipót és Bécs érdeke, hogy a félelmetesen megnövekedett hatalmú Rákóczi-család letörjön s Erdély minél jobban elvérezzék?!

Erdély újabb dúlások színtere lett. A török ismét benyomult s tartani lehetett attól, hogy többet ki sem fog Erdélyből menni. Zrínyi Miklós, a költő és a hadvezér felismerte ezt a veszélyt és lelkesen agitált Magyarországon Erdély és Rákóczi György megsegítése érdekében: nehogy Erdély elbuktaival a török még a megmaradt Magyarországot is felfalja. Bécs azonban inkább örvendezett, mintsem sajnálkozott azon, hogy Erdély, a felkelések tanyája, elbukik s nem gondolt Rákóczi megsegítésére.

A magára maradt ifj. Rákóczi György, az életnek korábban elkényeztetett gyermeke, aki a figyelembe nem vett tények bosszújaként elbizakodottságában magára vont a végzetet, 1660-ban végleg elbukott. Május 22-én ütközött meg a kolozsmezei Szászfenes környékén a törökkel. A csata elveszett. Rákóczi súlyosan megsebesült s Váradon, ugyanott, ahol a sorsot hasonlóképen magára uszító Báthori Gábort 47 évvel azelőtt meggyilkolták, meghalt.

Halála után a török azonnal elfoglalta Váradot, Erdély nyugati kapuját. De a béke nem állt helyre a megnyomorodott országban. Most a török által támogatott Barcsai Ákos és a krimi tatárfogságot megjárta s a rendek egy része és I. Lipót által támogatott Kemény János mérköztek tovább mindkettőjük bukásáig a gazdátlanná vált erdélyi fejedelemségért.

Negyvenhét évvel azelőtt az Erdélyt magával rántó Báthori

Gábor után Bethlen Gábor lépett a fejedelmi méltóságba. Erdély most is mélypontra jutott, de most nem akadt II. Rákóczi György után Bethlennel felérő utód.

Keményt az erdélyiek fejedelmükké választották, mert a gyűlölt török hadakkal együttműködő Barcsai érthetően elvesztette a rendek előtt minden népszerűségét. Kemény azonban hiába kérte a portán a maga elismertetését, a török ismét sereggel nyomult Erdélybe, hogy ott hatalomba helyezze a maga jelöltjét. Az irgalmatlanul pusztító had parancsnoka, Kucsuk basa, Petki István csíkszéki főkapitányt szólította fel a fejedelemség elfogadására, s mikor az kitért a megtiszteltetés elől, a török bosszúból feldúlta az addig megkímélt Székelyföldet is. Végül, amikor az urak közül már senki sem vállalta a fejedelmi széket, a török azzal a fenyegetéssel vette rá Apafi Mihályt annak elfogadására, hogy különben egy százsz pappal fogja azt betölteni. 1661 szeptember 14-én választották meg Erdély üzött rendjei Apafit fejedelmüknek, de Erdély békéje csak három évvel később állt helyre. Kemény ugyanis a Lipóttól kapott segítséggel fegyverrel szállt szembe Apafival. Kemény 1662 január 23-án a nagyszöllősi csatában elesett. Kemény elbukott és a török most megtámadta a Kemény támogatásában ludas Magyarországot is. Ennek az új török-Habsburg háborúnak a hullámai Apafi fejedelemségét többször végromlással fenyegették. Végül is az 1664 augusztus 14-én Lipót és a szultán közt kötött gyászos emlékü vasvári béke biztosította Erdély részére a békeállapot visszatértét. Lipót a békében ugyanis kötelezte magát arra, hogy Apafi fejedelemvoltát elismeri és kivonja hadait Erdélyből.

II. Rákóczi György lengyelországi kalandja és Kemény eleste közt Erdély talán még válságosabb éveket élt át, mint aminők a bástai évek voltak. Mintegy hatvanezer ember, az akkori Erdély lakosságának több mint tíz százaléka, esett a csaták és a megszállások áldozatául. Leginkább a magyarok és a székelyek közül. Török kézre került ezalatt Lugos és Karánsebes vára s az egykori temesi bánágnak még megmaradt magyar része, nemkülönb Lippa és Borosjenő, s mint mondtuk, Szent László városa: Várad.

A két Rákóczi György idejének, az apa és a fiú országlásának előbb vázolt eseménysorú kora a következő lapokon a kortársak szemén keresztül fog az olvasó előtt megelevenedni. Ne feledjük, hogy a kortárs bizonyos mértékben mindég elfogult, pro vagy contra bizonyos állásfoglalása mindég van. Amellett sokkal jobban és közelebről látja a részleteket annál, semmint

azoktól a nagy összefüggéseket fel tudná bizonyossággal ismerni. Viszont épen ezek az egyéni állásfoglalások, szubjektív benyomások, saját látáson keresztül felfogott finom kis részletek azok, amelyeken keresztül a kor, annak szelleme, hangulata, lényege egész közel tud férkőzni hozzánk, a kései kor embereihez is. Az eseményeket feljegyző kortársakon keresztül magunk is kortársai, szemtanúi lehetünk olyan eseményeknek, amelyekről már három évszázad távlatára választ el bennünket. Együtt derülünk és könnyezünk velük. Átérezzük a kortárs bizakodását és elkeseredését. Emberi sorsok belső részeseivé válunk, hogy aztán megérezzük, miként léssen az egyes emberi sorsokból egyetlen összefüggő nagy egész, hogyan léssen belőlük történelem.

II. Rákóczi György a bukásával magával rántotta Erdélyt és az többet nem is tudott megerősödni. Az öreg Rákóczi György szívós akarattal csikarta ki az élettől az eredményeket, mindenért megküzdött és majdnem mindent el is ért. Fiának az élet tálcán hozta a békét, gazdagságot, hatalmat, csak élnie kellett volna tudni velük. De – úgy látszik – az élet szépségeit csak kivételes emberi nagyságok fogadhatják el készen. Akik azonban egy kicsit is gyengék, ha küzdelem nélkül jutnak az élet meg nem szolgált ajándékaihoz, visszaélnek azokkal. A fiú, II. Rákóczi György sem tudott élni apja életének ráhagyott gyümölcseivel, visszaélt azokkal s az élet igazságát tett. Most sem hagyta, hogy erőszak tétessék rajta. Mert mindenkinek mindenért meg kell küzdeni és a tényeket a vak önbizalom soha nem tudja nemlétezőkké tenni. Imé: így szolgál keresetlenül is erkölcsi tanulsággal a kései visszatekintőknek az apa és a fiú, a két Rákóczi György egykori élete.

ASZTALOS MIKLÓS